

Мацюк М. М.,
курсант факультету забезпечення
державної безпеки,
Київський інститут Національної
гвардії України
(м. Київ, Україна)

Науковий керівник:
Дручек О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри правового
забезпечення та правоохоронної
діяльності факультету забезпечення
державної безпеки,
Київський інститут Національної
гвардії України
(м. Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Державна безпека завжди була одним із ключових елементів державотворення. Від княжої доби до сучасності українська держава формувала інститути, які забезпечували захист суспільства, влади та територіальної цілісності. Сучасне розуміння безпеки ґрунтується як на історичних традиціях, так і на новітніх правових та інституційних реформах, закріплених у Конституції України [6] та спеціальних законах [7; 8; 9].

У Київській Русі основними органами забезпечення порядку і безпеки були княжа дружина, варта та військові структури, підпорядковані князю. «Руська правда» визначала злочини проти державної влади та порядок покарання [1, с. 45–47]. Як зазначає О. Ярмиш, у цей період безпекові інститути не були відокремлені від влади, а ототожнювалися з особою правителя [2, с. 28].

Галицько-Волинська держава продовжила цю традицію, однак удосконалила військово-адміністративну структуру для охорони кордонів.

У межах Литовсько-польської держави та Речі Посполитої основні джерела права того часу – Литовські статuti (1529, 1566, 1588 р.р.) закріплювали норми щодо злочинів проти держави, діяльність воєводських і замкових судів [1, с. 103]. Військово-адміністративні органи одночасно виконували функції управління та безпеки. Як підкреслює І. Бойко, це зміцнювало державний апарат, але робило його інструментом шляхетської еліти [1, с. 110]. Безпека розумілася не як захист суспільства, а як підтримка влади.

У Козацьку добу та часи Гетьманщини козацька спільнота виробила особливу систему, де безпека була справою всієї громади. Військова рада мала широкі повноваження, а кошовий отаман забезпечував порядок і оборону [2, с.

157]. Водночас надмірна воєнізація суспільного життя призводила до того, що навіть цивільні конфлікти вирішувалися військовими методами [1, с. 215]. Це стало національною традицією – розглядати безпеку переважно крізь призму військової сили.

У часи визвольних змагань 1917–1921 рр. органами влади УНР і ЗУНР було створено Державну варту та Вільне козацтво для забезпечення правопорядку й захисту влади. Конституція УНР 1918 р. визначала безпеку як функцію держави [1, с. 321]. Однак, відсутність єдиного керівництва і політична нестабільність унеможливили повноцінне функціонування цих інститутів [2, с. 248]. Це ще раз продемонструвало залежність ефективності безпекових структур від державної стабільності.

Радянський період був часом, коли органи ВЧК–НКВС–КДБ стали складовою централізованої репресивної системи. Вони були спрямовані не стільки на захист від зовнішніх загроз, скільки на контроль над населенням [3, с. 75]. Така модель гарантувала політичну стабільність, але підривала довіру суспільства й позбавляла інститути безпеки легітимності. Цей спадок значно ускладнив реформування незалежної України.

Після 1991 р. правові засади сектору безпеки закріплено у Конституції України (ст. 17 визначає Збройні Сили як основний інструмент оборони) [6], Законі «Про Службу безпеки України» [7], Законі «Про Національну гвардію України» [8]. СБУ стала головним органом спеціального призначення [5, с. 56].

Важливим зовнішньополітичним фактором став Будапештський меморандум 1994 р., що мав забезпечити гарантії безпеки після відмови України від ядерної зброї. Як показав подальший розвиток, ці гарантії не спрацювали, що актуалізувало потребу у власних сильних інститутах.

Після 2014 р. сектор безпеки зазнав докорінних змін. Як підкреслює Ситник, реформи були спрямовані на відхід від радянської моделі та наближення до стандартів НАТО [4, с. 144]. Водночас, частина змін носила декларативний характер, а проблема надмірної централізації залишалася [4, с. 152]. Стратегія національної безпеки України (2020) [11] і Стратегія воєнної безпеки України (2021) [10] визначили пріоритет протидії зовнішній агресії та розвиток сил оборони.

Сьогодні особливої ваги набуває довіра суспільства до інститутів безпеки. Як наголошує В. Горбулін, перемога у сучасній війні залежить не лише від зброї, а й від ефективності інституцій, які забезпечують стійкість держави [3, с. 178]. Отже, сила держави вимірюється не тільки кількістю військ, а й якістю правових механізмів та суспільної підтримки.

Таким чином, формування інститутів державної безпеки в Україні пройшло складний шлях: від княжих дружин і козацького війська до сучасних Збройних Сил, Служби безпеки та Національної гвардії. У різні епохи їхня діяльність коливалася між двома полюсами сср – захистом держави як влади і захистом держави як суспільства. Сучасна модель намагається поєднати силу, право і демократичний контроль, проте досі зберігає вплив радянської спадщини. Головним викликом залишається створення інститутів, які не лише

оборонятимуть країну, а й матимуть довіру громадян, що забезпечить їхню реальну ефективність.

Список використаних джерел:

1. Бойко І. Й. Історія держави і права України. Львів : Світ, 2010. 540 с.
2. Ярмиш О. Н. Органи охорони правопорядку в історії України. Харків: Право, 2006. 368 с.
3. Горбулін В. П. (ред.). Світова гібридна війна: український фронт: колект. монографія. Київ : НІСД, 2017. 494 с.
4. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України. Київ : МАУП, 2021. 312 с.
5. Служба безпеки України: історія і сучасність. Київ: Вид-во СБУ, 2007. 320 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
8. Закон України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 р. № 876-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 594.
9. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19.06.2003 р. № 975-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366.
10. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року “Про Стратегію воєнної безпеки України”» від 25.03.2021 р. № 121/2021.
11. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”» від 14.09.2020 р. № 392/2020.